

פור הוא הגורל

ר' דוד סבתו

נדבר על נושא שנראה שולי בסיפור המגילה - הפלת הפור. בפרק ג' המן מחליט להשמיד את כל היהודים, וכדי לעשות זאת הוא נוקט פעולה של הפלת פור. כך נאמר במגילה [ג, ו-ז]:

(ו) ויבזו בעיניו לשלח יד במרדכי לבדו כי הגידו לו את עם מרדכי ויבקש המן להשמיד את כל היהודים אשר בכל מלכות אחשורוש עם מרדכי: (ז) בתחדש הראשון הוא חדש ניסן בשנת שתיים עשרה למלך אחשורוש הפיל פור הוא הגורל לפני המן מיום ליום ומחדש לחדש שנים עשר הוא חדש אדר:

במבט ראשון בפסוקים נראה שהפעולה איננה משמעותית, עיקר הדבר הוא שהמן רצה להשמידו, הדרך שבה הוא בחר פחות רלוונטית. אך אם אנו חושבים על חג הפורים עצמו, אנו רואים שיש משמעות לפעולה הזו. הראיה החזקה והברורה ביותר היא שמו של החג - חג הפורים נקרא על שם הפור, כפי שנאמר בסוף המגילה:

(כד) כי המן בן המדחא האגגי צרר כל היהודים חשב על היהודים לאבדם והפיל פור הוא הגורל להמם ולאבדם: (כה) ויבאזה לפני המלך אמר עם הספר ישוב מחשבתו הרעה אשר חשב על היהודים על ראשו ותלו אתו ואת בניו על העץ: (כו) על כן קראו לימים האלה פורים על שם הפור על כן על כל דברי האגרת הזאת ומה ראו על ככה ומה הגיע אליהם:

המגילה עצמה מספרת לנו את מקור השם של החג. כאשר חג מקבל שם, אזי השם מייצג את התוכן המרכזי שלו. פסח נקרא גם חג המצות, ושני השמות מבטאים חלק מרכזי בתוכן של החג. ממילא, ברור שהפור הוא התוכן המרכזי של החג. עלינו להבין מה פשרו של השם 'פורים' הרי כפי שאמרנו מפשט המגילה נראה שמדובר בסך הכל על דבר טכני.

נחזור לפרק ג'. המגילה מספרת לנו על תאריך מסויים שבו המן 'הפיל פור הוא הגורל'. מה פירושו של הביטוי הזה? אפשרות אחת להסביר היא שמדובר באותה המילה (אותה משמעות) בשתי שפות שונות, גורל היא מילה עברית ופור היא מילה פרסית.

במגילת אסתר יש כמה מילים שאינם עבריות. כיצד הגיעו מילים פרסיות למגילה? התשובה היא שהמגילה עוסקת בעם ישראל בגלות. ארץ ישראל אינה מוזכרת במגילה, הנקודה הזו משפיעה על הרבה מאפיינים של המגילה. ההסתר פנים שעולה מסיפור המגילה מוסבר לאור ההנחה הזו, וכן עניינים נוספים. זו גם הסיבה שבמגילה ישנם מילים שלא מוכרות לנו מהלשון העברית. מכיוון שכך, המגילה צריכה לתרגם לנו מה זה פור. הקושי בהסבר זה, שאם כן כל מילה לועזית שמופיעה במגילה הייתה צריכה להיות מתורגמת. המגילה לא אומרת לנו מי היו האחשתרנים בני הרמכים, לא מתרגמת לנו את המילים הללו. מדוע אם כן המגילה מתרגמת דווקא את המילה פור? כך אומר הרשב"ם לגבי השם 'מן' שמופיע בספר שמות [שמות טז, ט]:

לפי שלא ידעו מה הוא. וגם דונש פתר כן. כי סוף המקרא מוכיח כי לא ידעו מה הוא. ואני אומר מן הוא תרגומו של מי ולפי שהוא לשון מצרי ובאותו לשון היו רגילין שהוא כמו

מה, כתבו משה באותו לשון שאמרו להודיענו שלפיכך ויקראו [בית] ישראל את שמו מן על שהיו תמיהים ואומרים מן הוא כמו מה הוא. וכן יגר שהדוּתא. וכמוהו הפיל פור הוא הגורל. לא היה צריך לכתוב אלא הפיל הגורל הואיל ובלשון הקודש נכתבה המגילה, אלא להודיענו על כן קראו לימים האלה פורים על שם הפור. ואילו לא נכתב מתחילה בלשון שהיו אומרים באותה המלכות, לא היינו יודעים למה נקרא פורים.

לדעת הרשב"ם התורה בפרשת המן כתבה את לשונם של העם, מכיוון שזאת הייתה הלשון שבה דיברו. אך גם דברי פרעה שלא נאמרו בעברית נכתבו בסופו של דבר בעברית ולא בלשונם המקורית. אם כן עלינו להבין מדוע דווקא מילים אלו תורגמו? התשובה היא שזו מילה מרכזית, שהרי המילה הזו היא זו שנתנת למן את שמו. כך אנו רואים גם אצל לבן, צמד המילים 'יגר שהדוּתא' מופיע כיוון שזהו שם לדורות. אותו הדבר אמור גם בפורים - המילה מתורגמת כדי להסביר לנו מדוע דווקא הביטוי הזה תורגם.

האבן עזרא בפירושו על המגילה מתייחס לשאלה שלנו [אסתר ג, ז]:

זאת המלה פרסית ופירושה גורל, ויש אומרים כי בחר להשמיד את ישראל בחדש אדר כי בו נאסף אל עמו משה אדונינו ולא ידע כי בו נולד, ואחרים אמרו בעבור חבור העליונים במזל גדי שהוא שנים עשר למזל דלי שהוא מזל ישראל, והנכון שכן יצא בגורלו כי מהשם משפטו והשם האריך הזמן עד שיעשו ישראל תשובה וימלטו.

ברקע דברי הראב"ע עומדת השאלה - מדוע דווקא התאריך י"ג אדר נבחר להשמדת היהודים. התשובה הפשוטה היא שמדובר בגורל אקראי, אך הפרשנים לא מסתפקים בתשובה הזו. המפרשים מנסים לברר מדוע המן רצה דווקא את החודש הזה. האבן עזרא מציע תשובה מסויימת, שונה משאר התשובות. לפי הפרשנים הראשונים המן הוא זה שבחר, אך לדעת האבן עזרא הקב"ה הוא זה שרוצה את התהליך הזה. טעם הדבר הוא כדי שעם ישראל יוכלו לחזור בתשובה. הקב"ה נתן את הזמן המקסימאלי לעם ישראל לחזור בתשובה - מתחילת השנה בחודש ניסן, ועד סופה בחודש אדר. נרחיב מעט את הדברים. האבן עזרא בפירושו משתמש בביטוי: 'כי מה' משפטו'. ביטוי זה מופיע בספר משלי [טז, לג]: "בְּחִיק יוֹטֵל אֶת הַגּוֹרֵל וּמֵה' כָּל מִשְׁפָּטוֹ". אדם מטיל גורל כאילו מדובר על דבר פרטי שלו - בחיקו, אך האמת היא שמה' יצא משפטו. האבן עזרא משתמש בביטוי הזה כדי לשלוח אותנו לפסוק במשלי. הגורל הוא לא דבר סתמי, אם המן רצה להשמיד סתם - הוא היה בוחר תאריך בעצמו, אין צורך בגורל. המן עושה גורל כיוון שהוא רוצה להראות שהוא השולט, הגורל בחיקו. אנו תופסים את הגורל כסמל האקראיות, אך צריך להבין שזו לא ההתייחסות של התנ"ך אל הגורל. בעולם הקדום הגורל היה כלי שתפקידו היה ההפך הגמור מאקראיות. כדי להבין, נעיין בשני מקומות שבהם מתואר גורל בתורה: השעירים, וחלוקת הארץ.

בספר ויקרא התורה מספרת על הגורל שנעשה על שני השעירים ביום כיפור [ויקרא טז, ז-ז]:

(ז) וְלָקַח אֶת שְׁנֵי הַשְּׂעִירִים וְהִעֲמִיד אֹתָם לִפְנֵי ה' פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד: (ח) וְנָתַן אֶהָרֹן עַל שְׁנֵי הַשְּׂעִירִים גּוֹרְלוֹת גּוֹרֵל אֶחָד לַה' וְגוֹרֵל אֶחָד לְעִזָּאֵזֶל: (ט) וְהִקְרִיב אֶהָרֹן אֶת הַשְּׂעִיר אֲשֶׁר עָלָה עָלָיו הַגּוֹרֵל לַה' וְעָשָׂהוּ חֲטָאֵת: (י) וְהַשְּׂעִיר אֲשֶׁר עָלָה עָלָיו הַגּוֹרֵל לְעִזָּאֵזֶל יַעֲמֵד חַי לִפְנֵי ה' לְכַפֵּר עָלָיו לְשַׁלַּח אֹתוֹ לְעִזָּאֵזֶל הַמִּדְבָּרָה:

לגורל יש תפקיד מרכזי - לקבוע את תפקיד השעירים. שימוש נוסף בגורל אנו מוצאים בספר במדבר, בסיפור חלוקת הארץ [במדבר כו, נה-נז]: "אך בגורל יחלק את הארץ לשמות מטות אבתם ויחלו. על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט". גם כאן לא מדובר בחלוקה מקרית. אנו רואים שהפלת הגורל נעשית על פי רצון ה', לקב"ה יש תפקיד מרכזי ביותר בסיפור. צריך אם כן לחזור ולנסות להבין מה משמעות הפלת הגורל שעושה המן?

נבחן את הדברים במבט רחב - נעיין בפרק ג' במגילת אסתר. פרקים א'-ב' הם מעין הקדמת הרפואה למכה, הסיפור עצמו מתחיל בפרק ג':

(א) אחר הדברים האלה גדל המלך אחשורוש את המן בן המדתא האגגי וינשאהו וישם את כסאו מעל כל השרים אשר אתו: (ב) וכל עבדי המלך אשר בשער המלך פרעים ומשתתפים להמן פי כן צוה לו המלך ומרדכי לא יכרע ולא ישתחנה: (ג) ויאמרו עבדי המלך אשר בשער המלך למרדכי מדוע אתה עובר את מצות המלך: (ד) ויהי אמרם אליו יום יום ולא שמע אליהם ויגידו להמן לראות היעמדו דברי מרדכי כי הגיד להם אשר הוא יהודי:

אחת השאלות המרכזיות שעולות היא מדוע מרדכי לא השתחוה? כיצד הוא מרשה לעצמו לסכן את עצמו ואת עמו? אנו מכירים את התשובה שהמן לבש עבודה זרה (ואם כן יש במעשה ההשתחואה עבירה שנהרגים עליה ולא עוברים), אך דבר זה לא כתוב בפשט הפסוקים. ישנם עוד כמה תשובות, אך גם לתשובות האחרות אין בסיס בכתובים. השאלה הזו חשובה מאוד וקשה מאוד, שהרי כפי שאנו יודעים כל הסיפור מתחיל מהסירוב של מרדכי להשתחוות. נעיר שהעובדה שלא נאמר במפורש במגילה הסכנה הצפויה בעקבות המעשה - היא מפתיעה. כמו כן, גם אם מרדכי רצה כל כך לא להשתחוות, הוא היה יכול ללכת הצידה, מדוע הוא בחר לעמוד בפני המן ולא להשתחוות בהפגנתיות בוטה?!

מרדכי לא מתשחוה, ועבדי המלך שרואים את הדבר שואלים אותו מדוע הוא נוהג כך, מדוע הוא עובר את מצוות המלך. השאלה נשאלת, אך התשובה לא מפורשת בכתובים. מסופו של פסוק ד' אנו מבינים שתשובתו של מרדכי הייתה שהוא לא משתחוה מכיוון שהוא יהודי. אך לא נאמר לנו פשר הדבר - מה זה משנה שהוא יהודי? כיצד זה מסביר מדוע הוא לא משתחוה? אנו רואים שמרדכי לא אומר שיש איסור כלשהו בדבר, הוא פשוט אומר שעצם היותו יהודי, מונע ממנו להשתחוות להמן. יש כאן ניגוד עמוק בין הדברים - יהודי לא משתחוה לבשר ודם.

(ה) וירא המן פי אין מרדכי פרע ומשתחנה לו וימלא המן חמה: (ו) ויבזו בעיניו לשלח יד במרדכי לברו פי הגידו לו את עם מרדכי ויבקש המן להשמיד את כל היהודים אשר בכל מלכות אחשורוש עם מרדכי:

המן רואה שמרדכי לא מתשחוה לו, והתוצאה של הדבר היא רצון להשמיד את כל היהודים. צריך להבין למה המן רוצה להשמיד את כל היהודים בגלל כעס על אדם אחד? התשובה הפשוטה היא שהוא מגלומן. אך נראה שהתשובה העמוקה יותר היא שמרדכי בסך הכל מייצג את הבעיה, אבל הבעיה היא העם היהודי ולא מרדכי בלבד. יש להמן בעיה עם היהדות לא עם מרדכי.

(ח) ויאמר המן למלך אחשורוש ישנו עם אחד מפזר ומפזר בין העמים בכל מדינות מלכותך ודתיהם שנות מכל עם ואת דתי המלך אינם עשים ולמלך אין שנה להניחם: (ט) אם על המלך טוב יכתב לאבדם ועשרת אלפים כסף אשקול על ידי עשי המלאכה להביא אל גנזי המלך:

אנו נוטים לפרש את הפסוק בכך שהמן טוען טענה אנטישמית קלאסית המורכבת מחצאי אמת ושקרים. המן הוא האנטישמי הראשון, הייתה בו שנאת יהודים, פשוט מכיוון שהם יהודים. אך אם נעיין, נראה שיש פה טענה אמיתית. המן טוען: 'ואת דתי המלך אינם עושים', וההוכחה הפשוטה ביותר לטענה זו היא מרדכי. המלך ציווה שכולם ישתחוו להמן, אך מרדכי לא מציית מכיוון שהוא יהודי. הדת שלהם גוברת חוקי על המדינה - וזו הבעיה שבהם. המן עומד על זה שבאמת ישנו הבדל

מהותי בין היהודים לעולם האלילי, מרדכי בסך הכל הוציא את הבעיה מהכח לפועל. אם כן, הסיפור של המגילה הוא מלחמה בין שתי דתות, ולא רק מאבק פרטי בין אישים.

נחזור לנקודה שבה פתחנו - הגורל. סיפור הגורל נמצא בלב הפרק, הגורל איננו מקרי, הוא משמעותי ביותר. משמעותו במקרה שלנו - תפיסה מיוחדת. פור זו קערה שבתוכה היו זורקים קוביה. כנראה שמי שעשה את זה לפני המן היה מכשף כלשהו, יש כאן תיאור של טקס רשמי. המן הולך לכהן דת, והפור הזה יקבע את היום המתאים להשמדת היהודים. עובדי האלילים תפסו שהמאגיה - הכישוף, קובע שיש חוקים על טבעיים בעולם, ויש אנשים שיודעים לגלות אותם. אותם אנשים יכולים להשפיע על הכוחות העליונים ולהכריחם להישמע לרצונם.

ישנה דרך שבה ניתן להפעיל את המציאות על פי רצון האדם, וישנם גם כלים לחזות את העתיד. התורה בספר דברים [יח, ט-כב] יוצרת הנגדה בין הנביא לבין המכשף. האלילות פנתה למכשף כדי לזהות את העתיד, התורה לעומת זאת דורשת תמימות. שימוש בכלים של המאגיה מבטאים חתירה תחת הרשות העליונה וסמכותה. זה בדיוק תפקיד הגורל. הגורל מזהה את הזמן המתאים להשמדת היהודים, וכך ניתן יהיה להכריח את האלים לרצונם.

לא במקרה פרשה זו נמצאת בפרק ג' - בפרק ג' מוצג המאבק בין תפיסת המן לתפיסת מרדכי. אך מה היא תפיסת מרדכי ביחס לתפיסת המן? התפיסה היהודית אומרת שאין גזירות קדומות, כיוון שהעתיד איננו מוכרח. בפרשת יום הכיפורים מדובר על יום הדין, היום שבו מוכרע הגורל של העם, והוא קרוב מאוד לראש השנה. נציין שהחוקרים גילו שראש השנה של הבבלים היה גם בתחילת ניסן, ודווקא אז הטיל המן את הגורלות. דבר זה מחדד את ההבדלים בין הגורלות. הגורל ביום כיפור נעשה דווקא לפני ה'. אין בו גניבת דעתו של הקב"ה, אלא אנו מעמידים את הדברים לבחירתו. במגילת אסתר, הפור נעשה לפני המן. הניגוד שבין 'לפני ה' ובין 'לפני המן', ממשיך את הניגוד של המאבק בין מרדכי להמן. התפיסה האלילית מדברת על יכולת של שליטה בגורל - המן מנסה לעשות את עצמו למעין אל. האדם מנסה לשלוט בגורל ולנצל אותו לעצמו, ואילו ביום כיפור הקב"ה הוא זה שקובע.

מה תגובת המן לגורלות? כך מסתיים פרק ג': "הַרְצִים יֵצְאוּ דְחוּפִים בְּדַבַּר הַמֶּלֶךְ וְהָדַת נִתְּנָה בְּשׁוֹשֵׁן הַבְּיָרָה וְהַמֶּלֶךְ וְהַמֶּן יֵשְׁבוּ לְשִׁתּוֹת וְהָעִיר שׁוֹשֵׁן נְבוּכָה" [פסוק טו]. ברגע שנחתם גזר דינם של היהודים המן יושב לשתות. מעבר לזעזוע המוסרי, השתיה אומרת שהגורל נקבע - לא ניתן לשנות דבר, ולכן ניתן לשבת ולשתות. לעומת זאת, בשעת הגורל של עם ישראל - ביום כיפור - ישנו צום. ההבדל הזה בולט גם לאורך המגילה - המגילה מליאה במשתאות שונים ומשונים, אבל עם ישראל צם. השתיה משקפת תפיסה של ביטחון עצמי בוודאות העתיד. הצום משקף דבר הפוך - כל גורל יכול להתשנות על ידי צום. אם אסתר תיכנס אל המלך מתוך צום ותפילה - ניתן לבטל את הגזירה.

נמשיך עוד שלב. נתובנן בדברי הגמרא במסכת שבת [קנו, ב]:

דר"ע הויא ליה ברתא, אמרי ליה כלדאי: ההוא יומא דעיילה לבי גננא - טריק לה חיויא ומיתא. הוה דאיגא אמילתא טובא. ההוא יומא שקלתא למכבנתא, דצתא בגודא, איתרמי איתיב בעיניה דחיויא. לצפרא כי קא שקלה לה - הוה קא סריך ואתי חיויא בתרה. אמר לה אבוה: מאי עבדת? - אמרה ליה: בפניא אתא עניא, קרא אבבא, והוו טרידי כולי עלמא בסעודתא, וליכא דשמעיה. קאימנא, שקלתי לריסתנאי דיהבית לי, יהבתיה ניהליה. אמר לה: מצוה עבדת! נפק ר"ע ודרש: וצדקה תציל ממות ולא ממיתה משונה, אלא ממיתה עצמה.

תחילה נתרגם את הסיפור - הייתה לרבי עקיבא בת. אמר לו הכלדאי (חזזה בכוכבים): ביום חתונתה ישכנה נחש ותמות. רבי עקיבא היה דואג על אותו הדבר הרבה. באותו יום לקחה את סיכתה, הכניסיתה לקיר, נכנסה בעיני הנחש והרגו. בבוקר כשהוציאה את הסיכה, היה הנחש סרוך אחריה. אמר לה אביה: מה עשית? אמרה לו: בערב בא אני, קרא על השער, וכולם היו טרודים בסעודה ולא שמעוהו. שקלתי למנת האוכל שהבאת לי והבאתי לו. אמר לה: מצווה עשית! יצא רבי עקיבא ודרש: 'וצדקה תציל ממות ולא ממיתה משונה, אלא ממיתה עצמה'.

הסיפור הזה לא בא ללמד אותו שדברי הכלדיים הם הבל. האמת היא שיש דבר כזה גורל, ואין לזלזל באסטרוולוגים, הראיה היא שרבי עקיבא מדבריו של אותו כלדאי, ודבריו באמת מתגשמים באופן חלקי. יש בדברי הכלדאי משהו - אך הוא מוגבל ולא מוחלט, ניתן לשנות את הגזירה. הקב"ה יכול לשנות את הגזירה. אצל עובדי האלילים אין תפיסה כזו - האל עצמו משועבד לפור ולגזירה.

הפור שעשה המן קבע את היום שמסוגל להשמדה, ויש ממש בדבר, מדובר על זיהוי נכון, יש ביום הזה פוטנציאל להשמדה, וממילא המן בטוח שהדברים סגורים וחתומים. אך מול הגזירה הזו עמד הצום של עם ישראל, התפילה והתשובה יכולים להעביר את הגורל.

הפור מופל בחודש ניסן, והאיגרות נכתבות ב"ג ניסן, יום לפני חג הפסח. אחד עשר חודשים אחר כך חל י"ג אדר. חז"ל אמרו שהמן שהמן שמח בתאריך כיוון שבז' באדר מת משה. הפור מופל בערב פסח-היום שבו נוצר עם ישראל. המן בוחר בנקודה המרוחקת ביותר מתאריך זה. המן רוצה לסגור את המעגל ההיסטורי של עם ישראל. הם התחילו בניסן וייגמרו באדר, ובאמת היה בתפיסה זו משהו - הרי משה באמת מת בז' באדר. אך המן פספס משהו - עניינה של המגילה איננו ביטול הפור - אלא הפיכת הפור. י"ג באדר הוא באמת יום של פגיעה - אך של עם ישראל בשונאיהם ולא להיפך. כפי שראינו בסיפור בגמרא - הנחש מגיע אך הוא זה שנהרג ולא הורג. באמת יש דבר גדול ביום הזה, אך הצום הפך את היום ליום שמחה. בדרך הדרוש אפשר לומר שזו המשמעות של 'הדר קיבלוה בימי אחשוורוש'. פסח הוא החג הראשון בשנה, ואדר הוא החודש האחרון. פורים חל ב"ד וט"ו באדר כנגד חג הפסח שחל ב"ד ניסן, וחג המצות שחל בט"ו בניסן. יש כאן סגירת מעגל הפוכה - לא סיומו של עם ישראל, אלא יום של התחלה חדשה.